

תפילת טל

א. הזכרת ובקשת גשם וטל

אנו רגילים להזכיר ולבקש על הגשמים בחורף ועל הטל בקיץ. אכן, במקורות ניכר דגש עיקרי על הגשם שבחורף, ואילו הטל שבקיץ כמעט ואינו מוזכר. כך במשנה במסכת ברכות: "מזכירין גבורות גשמים בתחיית המתים ושואלין הגשמים בברכת השנים" (ברכות ה, ב). וכן במשנה בתענית: "מאימתי מזכירין גבורות גשמים? רבי אליעזר אומר, מיום טוב ראשון של חג. רבי יהושע אומר, מיום טוב אחרון של חג" (תענית א, א). בשני המקורות הללו אין אזכור לברכת הטל. רק בגמרא מובא: "תנא, בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר. מאי טעמא? אמר רבי חנינא, לפי שאינן נעצרין". רש"י: "שאלמלא נעצרין אין העולם מתקיים" (תענית ג, ע"א).

גם בהלכה, עיקר הדגש ורוב העיסוק הוא בעניין הגשם. כך בשו"ע: "מתחילין לומר בברכה שניה 'משיב הרוח ומוריד הגשם', בתפילת מוסף של יום טוב האחרון של החג, ואין פוסקין עד תפילת מוסף של יום טוב הראשון של פסח" (או"ח קיד, א), ואין הלכה או אזכור למנהג לומר "מוריד הטל", בתקופה שלא אומרים בה "משיב הרוח ומוריד הגשם". רק אחרי שהזכיר את ההלכה "אסור להזכיר הגשם עד שיכריז השליח ציבור" (שם שם, ב), כבדרך אגב מזכיר השו"ע את ברכת הטל: "אם אמר משיב הרוח [בימות החמה] או לא אמרו בימות הגשמים, אין מחזירין אותו. וכן בטל,¹ אם הזכירו בימות הגשמים או לא הזכירו² בימות החמה אין מחזירין אותו" (שם שם, ג). ועל זה העיר הרמ"א: "ואנו בני אשכנז לא מזכירין טל לא בימות החמה ולא בימות הגשמים" (שם). והמשנה ברורה הוסיף: "ורק בשאלה אנו נוהגים לבקש גם על הטל, והוא מפני שאנו מבקשים שיהיה לברכה, כי יש טל שאינו לברכה" (שם, ס"ק יד).

מסתבר, שאי הזכרת הטל כמו האיזכור המרובה של הגשם, אינה באה בגלל שאינו חשוב כמו הגשם, אלא אולי מפני שהוא חשוב ונצרך יותר מהגשם. למרות

---

¹ טל מאן דכר שמייה? השו"ע לא הזכיר לפני כן מנהג להזכיר טל.
² המשנה ברורה מעיר: "המחבר קאזיל למנהג ספרד שנוהגין לכתחילה לומר מוריד הטל בימות החמה, אפילו הכי אין מחזירין מאחר שלא חייבו חכמים בזה" (ס"ק יג).

שהגמרא מאריכה מאד בחשיבות הגשמים,³ יש לזכור את דברי רבי חנינא שהובאו לעיל, שחכמים לא חייבו להזכיר טל "לפי שאינן נעצרין", ופירש רש"י: "שאם היו נעצרים אין העולם מתקיים". הווי אומר: הטל הוא יסוד קיום העולם לא פחות [ואולי אף יותר] מאשר הגשם. אשר על כן, גם אם הקב"ה מביא בחשבון אפשרות של עצירת גשמים, כנאמר "השמרו לכם פן יפתה לבבכם... ועצר את השמים ולא יהיה מטר" (דברים יא, טז-יז) - הקב"ה אינו מביא בחשבון הנהגת העולם, מצב של עצירת הטל. על כן לא יפלאו דברי המדרש: "גדול טל מן הגשם, שהרי ז' ימים מזכירים אותו בפסח. אבל הגשם, מזכירין אותו רק ביום טוב אחרון של חג".⁴ על נפלאות הטל, ובמיוחד על הקשר שבין הטל לחג הפסח, נעמוד במאמר זה.

פרט הלכתי נוסף, הקשור להזכרת הגשם והטל כאחד, מובא בהלכה רק לגבי הגשם. בירושלמי מובא: "ר' חגיגי בשם רבי פדת, אסור ליחיד להזכיר עד שיזכיר שליח ציבור. ר' סימון בשם ריב"ל אמר, בשליח ציבור הדבר תלוי" (תענית א, א).⁵ הטור מביא את דברי הירושלמי,⁶ ומוסיף: "ופירשה הראב"ד דהכי פירושה, אסור להזכיר עד שיכריזו ש"ץ משיב הרוח ומוריד הגשם או מוריד הטל" (או"ח, קיד).

אבל המחבר בשולחן ערוך משמיט ענין מוריד הטל: "אסור להזכיר הגשם עד שיכריזו השליח ציבור" (שם, ב), ומוסיף הרמ"א: "ויש אומרים, שקודם שמתחילין מוסף מכריזו השמש משיב הרוח ומוריד הגשם, כדי שהציבור יזכירו בתפילתן, וכן נוהגין (מרדכי ריש פרק קמא דתענית)" (רמ"א שם). אכן, לפי מנהג אשכנז ובני עדות המזרח לומר תפילת גשם או טל לפני מוסף,⁷ הרי תפילה זו נחשבת כהכרזת הש"ץ. "במקומות שמתפללים תפילת טל או תפילת גשם קודם מוסף שבלחש, כתב בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א, סימן נד) שהיא כהכרזה. ויש לשנות את ההזכרה [משיב הרוח ומוריד הגשם או מוריד הטל] כבר בתפילת מוסף בלחש".⁸ בסוף המאמר ניחד אי"ה פרק לביאור תפילת הטל הנאמרת במוסף של פסח.

³ כגון: "אמר רבי אבהו, גדול יום הגשמים מתחייית המתים... אמר רב יהודה, גדול יום הגשמים כיום שניתנה בו תורה... רבא אמר, יותר מיום שנתנה בו תורה" (תענית ז, ע"א).

⁴ אגדת בראשית מג, מובא בספר אוצר האגדה לרב גרוס, ח"א עמ' כב.

⁵ הירושלמי ממשיך לבאר מה המחלוקת בין ר' חגיגי לבין ר' סימון, ואכמ"ל.

⁶ בגירסת הטור: רבי אבא בשם רבי פדת.

⁷ בנוסח ספרד נוהגים לומר תפילה זו בחזרת הש"ץ, אחרי "מגן אברהם".

⁸ מובא במשנה ברורה הוצאת דרשו, או"ח סימן קיד הערה 4.

ברור שעיקר הקשר בין תפילת הגשם לשמיני עצרת, ובין תפילת הטל לפסח, הוא קשר מטאורולוגי, דהיינו בהתאם לעונות השנה ולברכת ה' המיוחדת לכל עונה. חג הסוכות מציין באופן כללי את תחילת החורף, ומתנת ה' בעונה זו היא הגשם,⁹ ואילו חג הפסח מציין את תחילת האביב והקיץ, בהם אין גשם, או יותר נכון: הגשם הוא סימן קללה, ולכן התפילה היא לברכת ה' הניתנת בעונה זו - לטל. אכן במאמר זה נביא מקורות נוספים לקשר המיוחד בין תפילת הטל וברכתו לבין חג הפסח.

ב. הטל בברכת יצחק שהיתה בפסח

הטל מוזכר לראשונה בתורה, בברכת יצחק ליעקב שהתחפש לעשו: "ויתן לך הא-להים מטל השמים ומשמני הארץ" (בראשית כז, כא), ואחרי כן בברכתו לעשו עצמו: "הנה משמני הארץ יהיה מושבך ומטל השמים מעל" (שם שם, לט). ארוע זה התרחש בפסח, כפי שנביא להלן בשם פרקי דרבי אליעזר, ומכאן הקשר הראשוני של ברכת הטל לחג הפסח. למרות שיציאת בני ישראל ממצרים, שהיתה סיבה היסטורית לחג הפסח, עדיין לא התרחשה, ואפילו ירידת בני ישראל למצרים טרם אירעה, ידוע היסוד שמציב בעל 'בית הלוי' בענין טעמי המצוות, שבאמת אינן תלויות בנסיבות ובאירועים היסטוריים.

וכך כתב: "דגם בהמצוות שאנו יודעין בהם הטעם, וכמו במצה שאמרו בה טעם על שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ עד שגאלם, וכן מרור שבא לזכר שמררו המצריים חיהם, ופסח על שפסח על בתי אבותינו, מכל מקום בודאי דאין זה עיקר יסודה של המצוה ולא מטעם זה נתחדשה המצוה... דהרי התורה קדמה לעולם וגם קודם העולם היתה התורה והיה כתיב בה מצוות מצה, וגם אברהם אבינו וכל האבות קיימו התורה כולה עד שלא ניתנה, ואם כן הוא, בליל ט"ו בניסן אכל אברהם מצה ומרור אף על גב דאז היה קודם גלות מצרים. ועל כרחק מצוות אלו לא נצמחו מגאולת מצרים, רק הוא להיפוך דמזכות מצוות פסח ומצה ומרור שיש בלילה הזאת נצמחה גאולתן ממצרים בלילה זו."¹⁰

⁹ אמנם בחורף יש גם טל, ועל כן הבקשה היא "ותן טל ומטר לברכה". אבל ברור שכאשר יש גשם, הטל בטל ואינו ניכר כל כך בגשם העז.

¹⁰ הרב יוסף דוב בער בן הרב יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק, נין ונכד לרבי חיים מוולוז'ין, תק"פ - תרנ"ב; בית הלוי על התורה, פרשת בא, ד"ה "ועל דברים אלו". הרחבנו בעניין זה בעיוני מועדים ח"ג, הגדה של פסח, עמ' 282.

בפרקי דרבי אליעזר מובאים דברים בדבר הקשר בין ליל הפסח לברכת הטל. "הגיע ליל יום הפסח, וקרא יצחק לעשו בנו הגדול ואמר לו, בני, זה הלילה כל העולם כולו אומרים בו הלל, ואוצרות טללים נפתחים בזה הלילה"¹¹ [בית הגדול:¹² מכאן נתפשט מנהגנו שאנו מברכין על הטל ביו"ט ראשון של פסח], עשה לי מטעמים עד שאני בעודי - אברכך. ורוח הקדש משיבה ואומרת 'אל תלחם את לחם רע עין' (משלי כג, ו).¹³ הלך להביא ונתעכב שם. אמרה רבקה ליעקב, בני, הלילה הזה אוצרות טללים נפתחים בו, העליונים אומרים שירה, הלילה הזה עתידים בניך להגאל מיד שעבוד, הלילה הזה עתידין לומר שירה,¹⁴ עשה מטעמים לאביך, עד שהוא בעודו יברכך".

המדרש ממשיך וקושר את ברכת יצחק לפסח: "הלך והביא שני גדיי עזים. וכי שני גדיי עזים היה מאכלו של יצחק? והלא די לו באחד,¹⁵ שנאמר 'צדיק אוכל לשובע נפשו' (משלי יג, כה). אלא אחד כנגד הפסח ואחד לעשות לו מטעמים לאכול, דתנינן 'הפסח אינו בא אלא על השובע'...¹⁶ רבי יהודה אומר, עשר ברכות ברך יצחק ליעקב על טללי שמים ועל דגן הארץ, כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, שנאמר 'ויתן לך הא-להים מטל השמים' וגו'.¹⁷ וכשיצא יעקב מאת

¹¹ וכן תרגם יונתן: "וְקָרָא יֵת עֶשָׂו בְּרִיָּה רַבָּא בְּאַרְבֵּיסָר בְּנִיסָן וְאָמַר לֵיהּ בְּרִי הָא לִילְיָא דִּין עִילְיָא מְשַׁבְּחִין לְמָארי עֲלָמָא וְאוֹצְרֵי טְלִין מִתְּפִתְחִין בֵּיהּ" (בראשית כז, א)

¹² פירוש על פרקי דרבי אליעזר, מאת ר' אברהם אהרן ב"ר שלום ברודא.

¹³ בתחילת פרק כג במשלי, מייעץ שלמה להיזהר שלא לאכול יחד עם רשע, או לאכול מלחמו של אדם רשע, ובפסוקנו הוא מורה: "שלא יאכל לחם של רע עין" (מלבי"ם, משלי כג, ו). דהיינו, המדרש אומר שרוח הקודש מנבאת ליצחק שלא יאכל מלחמו-צידו של רשע. ייתכן שרוח הקודש נתגלתה גם לרבקה, ומזה הבינה שעליה לצוות על יעקב ללבוש את בגדי עשו ולהגיש מטעמים אחרים ליצחק. כך הרי כותב אונקלוס: "עלי קללתך בני - עלי אתאמר בנבואה דלא ייתון לוטיא עלך ברי" (בראשית כז, יג). במקביל אפשר להסביר, שהנבואה שקיבלה רבקה, שהורתה לה לשלוח את יעקב לקחת את ברכות עשו, היתה דברי ה' אליה [על ידי שם בן נח] "ורב יעבוד צעיר" (שם כה, כג). עיין בביאור העניין בספרי עיוני פרשה בראשית, עמ' 148.

¹⁴ יש לשים לב, שבדיבור של יצחק לעשו, לבד מאוצרות הטל מוזכר שכל העולם אומר הלל, אבל בדברי רבקה ליעקב סגולות הלילה [לבד מברכת הטל] הן בעליונים - עולמות רוחניים מלאכיים - האומרים שירה, וגם עם ישראל בניו של יעקב יצאו לגאולה ויאמרו שירה עם סיום הגאולה בקריעת ים סוף, שבעה ימים מאוחר יותר.

¹⁵ המדרש כנראה מניח, שסעודה זו הייתה מכוונת באופן אישי ליצחק, ורק ליצחק ולמשפחתו המצומצמת, ולא לכל בני הבית. על כן היה די בגדי אחד.

¹⁶ פירוש בית הגדול: "הטעם, שלא יבוא לידי שבירת עצם" (ירושלמי, הובא בתוספות פסחים קכ, ע"א ד"ה מפטירין... וצע"ג, דבכל הקרבנות ילפינן דנאכלות על השובע מדכתיב 'זהנותרת ממנה יאכלו אהרן ובניו' (ויקרא ו, ט), כדאיתא להדיא בתמורה כג, ע"א ומנחות כד, ע"ב).

¹⁷ וזה הפירוט, שאינו מופיע במקור: "א. מטל השמים. ב. ומשמני הארץ. ג. ורוב דגן. ד. ותירוש.

פני יצחק אביו, יצא מעוטר כחתן וככלה בקשוריה, וירד עליו תחיית טל מן השמים ונדשנו עצמותיו, ונעשה גם הוא גיבור חיל וכח... (פרקי דר"א, פרק לב).

במדרש זה כותר רבי אליעזר לטל כתרם מופלאים. למן הקביעה שאוצרות נפתחים יחד עם הטל, כפי שפורט לעיל בפי יצחק ובפי רבקה, ועד ההשוואה של ברכת הטל והברכות הנלוות לה, לעשרה מאמרות שבהם נברא העולם. שיא הברכות, שראשיתן בטל, הוא "אורריך ארוור מברכיך ברוך", כעין ברכת ה' לאברהם: "ואברכה מברכיך ומקללך אאור, ונברכו בך כל משפחות האדמה" (בראשית יב, ג). בעל הטורים מוסיף: "י' תיבות בפסוק, ובי' ברכות נתברך, כנגד י' הדברות שעתידין בניו לקבל" (בעל הטורים, שם).¹⁸ ועוד מציין בעל הטורים על הפסוק הקודם: "וירח את ריח בגדיו" (בראשית כז, כז): "וירח" בגימטריא 'יום פסח היה' [224], 'ריח' בגימטריא 'ליל פסח' [=218]."

על הקשר הפנימי בין ברכת הטל לחג הפסח, ומדוע חלה ברכת יצחק את יעקב בטל, דווקא בפסח, נעמוד בהמשך המאמר, לאחר שנביא מקור נוסף בקשר לחשיבות הטל.

ג. הטל בפרשת אליהו והרעב

שתי סוגיות מקבילות בתלמוד הבבלי והירושלמי עוסקות בשבח הטל בהקשר לשבועה שביטא אליהו בפסוק הראשון בו הוא מופיע בתנ"ך: "ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב, חי ה' א-להי ישראל אשר עמדתי לפניו, אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי" (מלכים א' יז, א).¹⁹ וכך דרשו חז"ל בתלמוד בבלי: "תנא, בטל וברוחות לא חייבו חכמים להזכיר, ואם בא להזכיר - מזכיר. מאי טעמא? אמר רבי חנינא: לפי שאין נעצרין. וטל מנלן דלא מיעצר? דכתיב 'ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד אל אחאב חי ה' אלהי ישראל אשר

ה. יעבדוך עמים. ו. וישתחוו לך לאומים. ז. הוה גביר לאחיך. ח. וישתחוו לך בני אמך. ט. אורריך ארוור. י. ומברכיך ברוך".

¹⁸ במדרש עצמו נאמר, שעשר הברכות הן כנגד עשרה מאמרות שבהן נברא העולם. וכבר עמדנו על הקשר בין עשרת המאמרות, עשר המכות ועשרת הדברות, עיין לעיל עמ' 70, ובעיוני מועדים ח"ג, הגדה של פסח, עמ' 387.

¹⁹ הגמרא (סנהדרין קיג, ע"א) מסבירה, שגזירה זו של אליהו באה בעקבות הנאמר בפסוק הקודם "בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו" (מלכים א' טז, לד). אחאב התריס כנגד אליהו שבני חיאל מתו במקרה, ולא משום שבועת יהושע. הרי יורד גשם למרות העבודה-זרה הרבה, בניגוד להבטחת התורה שאם יעבדו אלהים אחרים - לא ירד מטר. אם שבועת משה לא התקיימה, כיצד תתממש שבועת יהושע תלמידו?

עמדתי לפניו אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי, וכתוב 'לך הַקָּאָה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה' (שם יח, א).²⁰ ואילו 'טל' לא קאמר ליה, מאי טעמא - משום דלא מיעצר. וכי מאחר דלא מיעצר, אליהו אשתבועי [על טל] למה ליה? - הכי קאמר ליה: אפילו טל דברכה נמי לא אתי" (תענית ג, ע"א - ג, ע"ב).

בתלמוד הירושלמי הסוגיא רחבה יותר: "כתיב 'ויאמר אליהו התשבי... טל ומטר כי אם לפי דברי'. ר' ברכיה אמר רבי יוסה ורבנין: חד אמר, בין על הטל בין על המטר נשמע לו, וחורנה [=האחר] אמר, על המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו. מאן דאמר על המטר נשמע לו ועל הטל לא נשמע לו, מן הדין קרייא 'לך הַקָּאָה אל אחאב ואתנה מטר על פני האדמה' [וטל לא מוזכר]. מאן דאמר בין על הטל בין על המטר נשמע לו, איכן הותר נדרו של טל? א"ר תנחום, אדרעיא [קרבן העדה: שם מקום]. סברין מימר, נדר שהותר מכללו הותר כולו" [קרבן העדה: מכיון שהתיר לו הקב"ה שבועת המטר, ממילא התיר לו גם את שבועת הטל] (תענית א, ה).

הירושלמי ממשיך: "אית דבעי מימר [יש שרצה לומר] בבנה של צרפית²¹ ויקרא אל ה' ויאמר ה' אלהי הגם אל האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה' (מלכים א' יז, כ). א"ר יהודה בר פזי, [משל] לאחד שגנב נרתיקו של רופא, עם כשהוא [=הרופא] יוצא, נפצע בנו. חזר אצלו ואמר לו: אדוני הרופא רפא את בני, אמר לו: לך והחזר את הנרתיק, שכל מיני רפואות נתונין בו, ואני מרפא את בנך [קרבן העדה: אתה לקחת בחזקה הטל והמטר בשבועתך, שהיו תחת ידי].²² כך אמר לו הקדוש ברוך הוא לאליהו: לך והתר נדרו של טל, שאין המתים חיים אלא בטללים ואני מחיה בנה של צרפית. ומניין שאין המתים חיים אלא בטללים? שנאמר 'חיו מתיך נְבִלְתֵי' [=פגרי עמי ישראל] יקומון הקיצו ורננו שוכני עפר, כי טל אורות טלך וארץ רפאים תפיל' (ישעיהו כו, יט), מהו 'וארץ רפאים תפיל'? א"ר תנחום, אדרעיא [שם מקום], וארעא תפקידה תפלט [קרבן העדה: הארץ תפלט ותוציא המתים המופקדים בתוכה]."

²⁰ במאמר 'כל האמת על ספר יונה' שבספרי יונה נבואה ותוכחה (עמ' 59, ובמיוחד עמ' 71-75) הארכתי להסביר שה' מבקש מאליהו להתיר את שבועתו כי אי אפשר לנהל את העולם במידת הדין. אליהו מסרב, ורק כשהוא מבקש מהקב"ה מפתח של תחיית המתים כדי להחיות את הילד, אומר לו הקב"ה: השב לי את מפתח הגשמים. ומיד כשקיבל הקב"ה מפתח זה, הוריד את הגשם (ע"פ הגמרא סנהדרין קיג, ע"א).

²¹ שהבן מת, ואליהו החיה אותו.

²² עד כאן הסוגיה מקבילה, בלשון שונה, לסוגיה בתלמוד בבלי, המובאת בהערה 19. מכאן ואילך נמצא רק בתלמוד ירושלמי.

ועוד נאמר בשבח הטל בהמשך דברי הירושלמי: "ר' יעקב דכפר חנן בשם רבי שמעון בן לקיש: בשעה שעשה אברהם זקינם את רצוני, נשבעתי לו שאיני מזיז טל מבניו לעולם. מה טעמא? 'נשבע ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם' (תהלים קי, ד), וכתוב תמן [=שם] 'לך טל ילדותיך' (שם שם, ג). אמר רבי יודה בר פזי, בדייתיקי נתתיו לאביהם: 'ויתן לך הא-להים מטל השמים' וגו' [קרבן העדה: דייתיקי - נוטריקון דא תהא למיקם, והיינו צוותא שכיב מרע, דבאמירה בעלמא קני ואינה צריכה קנין. וזה שאמר יצחק 'ואברככה... לפני מותי', וברכו לאבינו יעקב בטל... לפיכך אינו פוסק לעולם]."

ולסיום הסוגיה, מציין הירושלמי תכונה נוספת של הטל: "א"ר שמואל בר נחמן, בשעה שישראל באין לידי עבירות [ו]מעשים רעים, הגשמים נעצרים, והן מביאין להן זקן אחד כגון ר' יוסי הגלילי, והוא מפגיע בעדם, ומיד הגשמים יורדין.²³ אבל הטל אינו יורד בשביל בריה. מה טעמא? 'והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים כטל מאת ה' כרביבים עלי עשב] אשר לא יקוה לאיש ולא ייחל לבני אדם' (מיכה ה, ו) ²⁴" (תענית פ"א ה"א).

כך שנינו גם בבבלי: "אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן, והקב"ה השיבה כהוגן, שנאמר 'ונדעה נרדפה לדעת את ה' כשחר נכון מוצאו ויבוא כגשם לנו' (הושע ו, ג) ²⁵ [רש"י: פעמים שאינו מתבקש שהוא סימן קללה בקיץ]. אמר לה הקב"ה: את שאלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אינו מתבקש, אבל אני אהיה לך דבר המתבקש לעולם, שנאמר 'אהיה כטל לישראל' (שם יד, ו) [רש"י: טל אפילו בימות החמה]" (תענית ד, ע"א). גם כאן בולט הענין שהגשם זמני ותלוי באתערותא דלתתא, בבקשת העם, ואילו הטל נצחי ובא באתערותא דלעילא, ללא מגע יד אדם, נתון לחסד מוחלט ותמידי של הבורא.

אחרי שהבאנו שתי סוגיות מהן עולים שבחי הטל ותכונותיו, נצא ונלמד כיצד חיבר בעל שם משמואל את התכונות של הטל לחג הפסח במיוחד, ואשר על כן יאה לתפילת הטל להיאמר בחג זה.

²³ וזה כעין הנאמר בתורה "והיה אם שמוע תשמעו אל מצותי... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש... השמרו לכם פן יפתה לבבכם... וחרה אף ה' בכם ועצר את השמים ולא יהיה מטר" (דברים יא, יג-יח).

²⁴ הסוגיה הזו נמצאת כלשונה גם בירושלמי ברכות ה, ב.

²⁵ בפסוק הקודם נאמר "יחיינו מיומים, ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו" (הושע ו, ב), ומכאן רמז להשוואה בין גשם לתחיית המתים.

ד. שם משמואל: טל ופסח באתערותא דלעילא

על פי המקורות שנזכרו בפרקים הקודמים, ועל בסיס ההנחה שחג הפסח בא ללא זכות עם ישראל אלא באתערותא דלעילא, מסביר האדמו"ר רבי שמואל מסוכוצ'וב את הקשר בין טל לפסח: "ענין שמברכין טל בפסח... כי טל לא מיעצר לעולם, היינו כי הגשם בא מאתערותא דלתתא, אבל טל הוא אף בלא התעוררות דלתתא. ולזה כשרצה יצחק אבינו ע"ה לברך את עשו, אף שלא היה מחזיק את עשו לרשע, אבל בודאי לא היה מחזיק אותו לצדיק שיזכה לברכות ע"י מעשיו. ולהכי רצה לברכו בבחינת טל, שיתקיים אף שלא יהא ראוי.²⁶ ובזה יש לפרש מאמר הש"ס תענית (ד, ע"א) כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן יבוא כגשם לנו, והקב"ה השיבה 'אהיה כטל לישראל', כי גשם פעמים מתבקש פעמים אינו מתבקש. פירוש, דגשם הוא השפעה הבאה לעומת המעשים לטוב או למוטב...²⁷ אבל בבחינת טל הוא לטובה לבד, ובא אף בלא אתערותא דלתתא, רק אם הוא כלי מוכשר לקבל".

האדמו"ר ממשיך: "ולזה היה צריך שיבואו הברכות ליעקב אבינו ע"ה על זה האופן, כי אם היה יצחק אבינו ע"ה מברך ליעקב בידיעה שהוא יעקב והוא היה ראוי לברכות מצד מעשיו, ממילא אם היה זמן שישראל ח"ו אינם ראויין לא היה מקום לברכות לחול. אך כיון שיצחק היה סבור שהוא עשו, ברכו בבחינת טל שיתקיימו הברכות לעולם, בין ראוי בין אינו ראוי" (פסח תרע"ב, ויקרא, עמ' צט).

והרי זה שלא כדברי המדרש שמביא רש"י: "ויתן לך הא-להים מטל השמים - מהו 'הא-להים'? בדין. אם ראוי לך יתן לך, ואם לאו לא יתן לך. אבל לעשו אמר 'משמני הארץ יהיה מושבך' (בראשית כז, לט), בין צדיק בין רשע יתן לך. וממנו למד שלמה, כשעשה הבית וסידר תפילתו, ישראל שהוא בעל אמונה ומצדיק עליו את הדין לא יקרא עליך תגר, לפיכך 'ונתת לאיש ככל דרכיו אשר תדע את לבבו' (מלכים א' ח, לט), אבל נכרי מחוסר אמנה, לפיכך אמר 'ואתה תשמע השמים וגו' ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי' (שם שם, מג), בין ראוי בין שאינו ראוי תן לו, כדי שלא יקרא עליך תגר" (רש"י בראשית כז, כח ע"פ תנחומא ישן תולדות, יד). לפי דברי

²⁶ וכמו שהבאנו פעמים רבות (ראה עיוני מועדים ח"ג, הגדה של פסח, עמ' 144-146, 222-223; לעיל עמ' 41, להלן עמ' 177 ועוד), שה"פסח על הפתח" היינו שה' ויתר גם על ה"פתחו לי פתח כחודו של מחט" הנצרך בדרך כלל, כדי שה' יפתח פתח כפתחו של אולם. כאן כיון ששקעו במ"ט שערי טומאה, ויתר הקב"ה גם על האתערותא דלתתא המינימלית, "אף שלא יהיה ראוי".
²⁷ הוא מוסיף, שבגשם "חס ושלים אם אין המעשים טובין, מה גם להיפך [שהם רעים], יכולה ח"ו לבוא השפעה להיפוך, וכעין גשם המבול [=שמי החסד של הגשמים נהפכו למים הזידונים]."

השם משמואל כאן נוהג ה' עם ישראל את הנהגתו עם עשו, ונותן להם את ברכת הטל [כשהם - יעקב - לבושים בגדי עשו], גם אם לא זכו לזה בבחירתם הם.²⁸

האדמו"ר חזר על הרעיון בשינוי לשון ובהדגשת ענין הכלי בשנה שלאחר מכן, תרע"ג. ואלו מקצת מדבריו שם: "הענין שמברכין טל ביום א' של פסח. הנה כתיב 'פתחי לי אחותי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל' (שיר השירים ה, ב), פירש"י: 'שאני מלא רצון ונחת רוח אברהם אביך שערכו עלי מעשיו בטל, הנני בא אליך טעון ברכות' כו'. המשיל את הרצון בטל, כי רצון הוא למעלה מן הטעם,²⁹ כי אין טעם לרצון, והוא דומה לטל דלא מיעצר לעולם, שאינו מפאת זכות התחתונים והוא למעלה מן הטעם, ואין לאדם חלק בו אלא במה שהוא פותח את סגור לבבו להיות כלי קיבול, וכמו שבמשל³⁰ 'פתחי לי אחותי רעיתי', וכמו שהטל נופל על כל דבר שאין עליו דבר המפסיק. ועל כן הזמן בפסח שהוא זמן שנותנין השפעות מן השמים בחסד עליון אף על פי שאינן זוכין מפאת מעשיהם".³¹

והוא ממשיך להסביר את הקשר בין הטל לברכת יצחק ולפסח: "הטעם מה שרצה יצחק אבינו לברך את עשו בפסח ובטל, מפני שיצחק גם כן³² לא חשבו לצדיק גמור שיזכה בהשפעה מצד זכות מעשיו אף שלא חשבו לרשע, מכל מקום חשב שעל כל פנים יפתח את סגור לבו ויהיה על כל פנים כלי לקבל. אך באמת עשו הוא להיפוך מזה, שלא די שלא היה לו רצון לקבל קדושה ולהסיר את טמטום לבבו, אדרבה... היה שומר את לבו שלא תבוא בו שום הארה, על כן ניטלו ממנו הברכות. אך ישראל קדושים הם בהיפוך מזה, וכדכתיב 'צמאה לך נפשי' (תהלים טג, ב), מה גם בפסח שישראל מתקרבין להקב"ה אחר שמבערין השאור החומץ והמעוול שהם קליפת הלב, והם מלאים רצון להקדושה, ע"כ אז הוא זמן ברכת טל" (פסח תרע"ג, ויקרא, עמ' קז).

כדי להבין את המשך דברי האדמו"ר, נצטט תחילה גמרא המדברת בשבח הטל: "אמר ריב"ל, כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה, יצאה נשמתן של ישראל, שנאמר 'נפשי יצאה בדברו' (שיר השירים ה, ו). ומאחר שמדיבור ראשון יצתה נשמתן, דיבור שני היאך קיבלו? הוריד טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה

²⁸ השם משמואל מתייחס לסתירה לכאורה לדברי רש"י, ומפנה לדבריו בפרשת תולדות, תרע"א. ²⁹ נראה שכוונתו כמו שפירש לקמן, שכאשר יש תשוקה ורצון מישראל להתחבר לה' לא צריך עוד טעמים [סיבות, כגון מצוות שלהם], כדי שהקב"ה יזכה אותם בטובה.

³⁰ "פתחי לי... שראשי נמלא טל".

³¹ עיין לעיל הערה 26.

³² כמו רבקה, שידעה שהוא ממש לא צדיק.

אותם" (שבת פח, ע"ב). על פי זה שואל האדמו"ר בהמשך: "מה שמתפללין על הטל אף דלא מיעצר לעולם [ובעצם גם בלי תפילתנו לא יפסק הטל, ומהו אם כן תוכן התפילה?]. אך יש לומר, דהנה מצינו שעתיד להחיות בו את המתים, ואינו משל לבד אלא בפשיטות טל ממש, וכן היה במתן תורה שהחיו אותם בטל זה, והיינו כמו נשמה בגוף, כן בגוף הטל נתלבשו דברים עליונים מאד עד שאפילו ענין התחייה נתלבש בטל. והנה אף כי גוף הטל לא מיעצר, מכל מקום הטובות שנתלבשו בטל זה אינן תמיד, והראיה - שאין תחיית המתים בזמן הזה. וזה שאנו מתפללים שיתלבשו בטל זה כל הברכות וכל הישועות [בנגלה ממש]" (שם).

בשנה אחרת מצטט האדמו"ר מדרש נוסף בשבח הטל: "'לך טל ילדותיך' (תהלים קי, ג) - לפי שהיה אברהם אבינו מתפחד ואומר, תאמר שיש בידי עוון שהייתי עובד עבודה זרה כל השנים הללו? אמר לו הקב"ה: 'טל ילדותיך', מה טל זה פורח, אף עוונותיך פורחים. מה הטל הזה סימן ברכה לעולם, אף אתה סימן ברכה לעולם" (בראשית רבה לט, ח).

האדמו"ר פירש את ענין פריחת העוונות כך: "דהעוונות לעולם יורדים לשחת, ושמה נוטלים נקם ממי שהמציאם בסוד 'תיסרך רעתך'³⁵ (ירמיהו ב, יט). אבל ע"י תשובה מאהבה זדונות נעשו כזכיות, ועולין ופורחים לשמים לריח ניחוח. וזהו הדמיון לטל שעולה לקראת החמה, אחר אשר הרוה את הארץ ואת הזרעים ועשה את שליחותו... וכמקרה שקרה לאברהם אבינו ע"ה, שעוונותיו נעשו כטל פורח, כן היה ענין בניו במצרים, וכן הגאולה העתידה, וכן בכל שנה בעתותי פסח, שבלייל התקדש חג, כל ישראל זוכין להארת אהבה, וכל ישראל כל אחד לפי ערכו עושה תשובה מאהבה. על כן אז הזמן להתברך בטל" (תרע"ה, ויקרא, עמ' קכט). ואף על פי שהאדמו"ר הזכיר כאן תשובה מאהבה, גם זו באה ע"י חסד ה' להרעיף על עם ישראל "הארת אהבה".

³⁵ וכן כתב ר"ח מוולוז'ין: "וכן עונש הגיהנם ענינו גם כן שהחטא עצמו הוא עונשו. כמו שנאמר 'עונותיו ילכדונו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך' (משלי ה, כב). 'תיסרך רעתך' גו' (ירמיהו ב, יט). כמו שנתבאר שכאשר האדם עושה אחת ממצוות ה' אשר לא תעשה, הפגם והחורבן נרשם ח"ו תיכף למעלה בשרשו... ומשם ממשיך גם על עצמו רוח הטומאה, שמלפתו בעת עשיית העון. ואחר עשותו הרוח טומאה מסתלק למקומו והוא בחייו בגיהנם ממש המקיפו בעת עשיית החטא רק שאינו מרגיש עדיין עד אחר פטירתו שנלכד אז ברשת אשר הכין, הן כחות הטומאה והמזיקין שנבראו ממעשיו... והוא מוכרח לקבל דינו ע"י אותן כחות הטומאה שהגביר במעשיו. כפי ערך וענין הפגם. ובזה ממילא יתוקן הפגם של העולמות ושל נפשו או ע"י כח התשובה" (נפש החיים א, יב). ועיין עוד שם בהגהה, ד"ה "אמנם מרובה מדה טובה".

ה. שם משמואל: טל ופסח בסימן ענוה

מתוך דבריו דלעיל, שהטל בא מלמעלה ואינו תלוי בזכויותיהם של ישראל, וכן הפסח בא באתערותא דלעילא, כשבני ישראל היו שקועים במ"ט שערי טומאה ולא היו ראויים מצד עצמם לנס יציאת מצרים, ממשיך ה'שם משמואל' לטוות את חוט הקשר בין טל ופסח בנושא הענוה, המידה הבסיסית וההכרחית לכל עובד ה'.

וכך כתב: "ענין הטל שמברכין בפסח. הנה טל בא בלי הרגש שאין אדם מרגיש בירידתו ובא בחשאי, היפוך הגשם שבא בקולי קולות ובהרגש, כדכתיב 'קול המון הגשם' (מלכים ב' יח, מא). והנה בש"ס (תענית ד, ע"א) שישראל שאלו שלא כהוגן 'ויבוא כגשם לנו', והשי"ת השיבם כהוגן 'אהיה כטל לישראל' - היינו שהם שאלו שיבוא אליהם בהרגש [גם להרגיש את עצם ירידת הגשם, וגם להרגיש 'כוחי ועוצם ידי', שהרי גשם יורד כאשר 'והיה אם שמוע תשמעו']. אך זאת הוא שלא כהוגן, שיכולה לצמוח מזה גיאות ח"ו. אלא צריך שיהיה כטל, בלי הרגש, היינו שלא ירגיש שעושה שום רבותא במעשיו הטובים ולעומתו כל מה שמשיג הארות אלקות, כמו שאדם אינו מרגיש שיש בו רוח חיים, והכל מצד ביטולו להשי"ת" (פסח תרע"ד, ויקרא, עמ' קיד).

על דרגה כגון זו נאמר: "כי זוכר כל הנשכחות אתה" (מתפילת מוסף של ראש השנה). מצוה שאדם 'זוכר' [ומתגאה בה] - הקב"ה 'שוכח', ומצוה שאדם 'שוכח' [מבטל עצמו לקב"ה, ומרגיש שעדיין לא מילא את חובתו] - הקב"ה 'זוכר'³⁴ יתכן שזוה הפירוש למאמר חז"ל על הפסוק המתאר את הדלקת נרות המנורה בחנוכת המשכן: "ויעש כן אהרן" (במדבר ח, ג), ודרשו חז"ל: "מלמד שלא שינה" (רש"י; המקור בספרי, כאן) - וכי מי יעז לשנות? אמרו מארי דחסידות: "אף שהיה אהרן בעל מדרגה גדולה מאוד [וזכה להוריד את האור הגנוז בהדלקת המנורה], לא היה ניכר בו שום שינוי ולא היה מתגאה במעמדו הרם".³⁵

וכך יש שפירשו את הניסיון של אברהם אבינו בעקידה. שם נאמר "ויהי אחר הדברים האלה" (בראשית כב, א), ובגמרא דרשו: "אחרי דבריו של שטן, 'מכל סעודה

³⁴ וכן נאמר בעבירה: עבירה שאדם "שוכח" [ואינו שם על לב להצטער עליה ולחזור בתשובה] - הקב"ה "זוכר", ועבירה שאדם "זוכר" [בחינת "וחטאתי נגדי תמיד"] - הקב"ה "שוכח".
³⁵ רבי מאיר מפרמישלאן, מובא בעיטורי תורה במדבר, עמ' 52. כעין זה מובא שם בשם רמ"מ מקוצק: "עבודת הקודש של אהרן, לא היתה ניכרת בה תנועה ושינוי מבחוץ. העיקר היה בפנימיות הלב".

שעשה לא היה לו תור או גוזל להקריב לפניך. אמר לו [הקב"ה]... אם אני אומר לו זבח את בנך לפני - מיד זובחו" (סנהדרין פט, ע"ב) - כביכול יש עימות בין הקב"ה לשטן, ואברהם מביא לניצחון ה' על השטן. איזה "רעש" היה בשמים? אנחנו משננים ערב בוקר וצהריים את זכות העקידה, וביותר בראש השנה במצוות היום בשופר אנו מעלים על נס את נסיונו של אברהם. והוא עצמו? אינו חש במאומה; "וישב אברהם אל נעריו, ויקומו וילכו יחדיו" - "יחדיו" פרק זה פירושו "כאיש אחד בלב אחד" (ראה רש"י כב, ו), כשם שנעריו לא ידעו מניסיון העקידה, אף אברהם לא הרגיש שעמד בניסיון גדול. אם פגשו אדם ושאל אותו: אברהם, איך היה ב"עקידה"? אברהם אינו יודע על מה מדברים. הוא אינו מחזיק טובה לעצמו במאום, כי הוא בטל לרצון ה'.³⁶

דברים אלו של האדמו"ר שהטל אין בו הרגש ומציין ביטול גמור לה', מתקשרים למה שכתב בענין הטל בשנה אחרת, ולכאורה ללא קשר לרעיון זה. הוא שואל שתי שאלות: "למה נקראו כל הברכות, אפילו ברכת השררה [=הוי גביר לאחיך] על שם הטל?... ויש להבין למה לא בירכו במטר, דטל בלאו הכי לא מיעצר? [ובעצם ברכת הטל נראית כמיותרת, כי הוא יורד תדיר]. ונראה, דההשפעה היורדת לאדם בודאי יש כנגדה כמה מקטרגין לעיין בדינו אם ראוי אם לא. והיתה עצת יצחק אבינו לברכו בטל דלא מיעצר לעולם [ואינו תלוי בזכויות בני האדם כמו הגשם], דלא שייך בזה מקטרגים, ובברכה זו כלל את יתר הברכות, א"כ היו הברכות טמונות בטל מפני המקטרגים".

והוא ממשיך: "ויש לומר דמהאי טעמא היה המן בא בטל מלמטה וטל מלמעלה כמונח בקופסא, כי לרגלי חשיבות המן שלא זכו לו האבות, בודאי לא היו ישראל ראויין לו, והיו נמצאים מקטרגים רבים, היתה העצה שהיה טמון בטל מלמעלה ומלמטה ועל ידי כך היה סמוי מעין המקטרגים". ומכאן הוא בא לקשר את הטל לפסח: "ויש לומר, דמהאי טעמא מברכין טל בפסח שהוא זמן החסדים

³⁶ ודוגמא הפוכה למי שנכשל בניסיון, יש להביא מפירוש מיוחד לחטא המרגלים, שמשא שלח אותם לראות "היש בה עץ אם אין" (במדבר יג, כ), וכוונתו לא לעצים גשמיים שבהם נשתבחה ארץ ישראל, אלא לעץ הקדמוני, כי בארץ ישראל היה אפשר לחוש את טעם העץ כטעם הפרי, שא"י לא חטאה בחטא הארץ. והמרגלים זכו והשיגו, שהרי הביאו "זמורה [שזהו העץ של הענבים] ואשכול ענבים" - והטעם היה "אחד"! אבל כיון שהיתה להם התנשאות וגאווה על דרגתם - "וישאוהו" - הפסידו את כל הדרגות ונהיה "במוט בשנים". הארכנו בכל הענין בעיוני פרשה במדבר, עמ' 105-106.

ופוסקין בשמים רב טוב לבית ישראל, לזה מברכין טל למען תהיה כל ההשפעה טמונה בטל, ואין שייך בו קטרוג" (פסח תרע"ו, ויקרא, עמ' קכט).

למרות שדבריו בענין הטל שאין בו מקטרגים אינם קשורים לכאורה לדבריו על הטל שהוא בחינת ביטול - יש בין שני העניינים קשר הדוק ביותר. כדי להבין את הקשר נפנה לדברי חז"ל בקשר לסוכה, שהיא מגינה, כפי שנאמר "כי יצפנני בסוכה ביום רעה" (תהלים כז, ה). ממה מגינה הסוכה? משרב,³⁷ מאויבים,³⁸ מיריבים מבית ומחוץ.³⁹ אבל בעיקר מגינה הסוכה מפני המקטרגים, המזיקים הרוחניים: "כל מי שמקיים מצוות סוכה בעולם הזה, הקב"ה מסיך [=מגן] עליו מן המזיקים שלא יזיקו אותו" (פסיקתא דרב כהנא, כח). ובזוהר מצינו: "דישראל יתבי ברזא דמהימנותא בלא דחילו כלל, דהא מקטרגא אתפרש מינייהו" [שישראל יושבים בסוד האמונה בלא פחד כלל, שהרי המקטרגים פירשו מהם] (זוהר אמור כג, ע"ב).

ומדוע יש צורך בהגנה זו? לאחר הימים הנוראים, ובפרט אחרי כפרת העוונות ביום הכיפורים, עם ישראל שרוי במעמד של טהרה, במצב רוחני גבוה. מעמד רם זה "מושך אש" של כוחות הטומאה והמקטרגים, ולכן יש צורך בהגנה מיוחדת מפניהם. כך כתב הרב פינקוס: "ככל שהנשמה שבנו מבריקה יותר, טהורה יותר, הסכנה גדולה יותר והצורך בשמירה גדול יותר. זוהי המערכת של חג הסוכות, כי יצפנני בסוכה ביום רעה, יסתירני וכו', חג הסוכות הוא המגן המשמר את כל ההשגות הנפלאות שקיבלו בימים הנוראים" (נפש שמשון סוכות, עמ' י). הוא מביא בשם רבו: "סכותה לראשי ביום נשק" (תהלים קמ, ח), ביום ששני עולמות נושקים זה את זה, העולם הזה יוצא והעולם הבא נכנס' (ירושלמי יבמות טו, ב), כשהימים השמימיים - הימים הנוראים, נושקים לימים הארציים, ימות החול, הפחד והסכנה עצומים, וצריך שמירה והגנה. וזהו חג הסוכות - 'סכותה לראשי'" (שם).

במובן מסוים, המזיקים וכוחות הטומאה אשר אורבים לבטל ולהכחיש את העליות הרוחניות שזכינו להן בימים נוראים, אינם מצויים מחוץ לאדם, אלא באדם עצמו. הסוכה אינה מגינה מפני כוחות טומאה ומזיקים שלא מעלמא הדין, אלא מפני הסכנה הנמצאת בתוכנו פנימה והמאיימת לכלות ולהרוס כל בדל של

³⁷ "בסוכות תשבו... כי בסוכות הושבתי את בני ישראל... הם ענני כבוד שהקיפם לבל יכם שרב ושמש" (ש"ע או"ח תרכה, א). ביונה נאמר: "ויעש לו שם סוכה וישב תחתיה בצל" (יונה ד, ה).

³⁸ "סכותה לראשי ביום נשק" (תהלים קמ, ח).

³⁹ "ופרוש עלינו סוכת שלומך... הפרוש סוכת שלום... (ברכות קריאת שמע של ערבית). עיין מאמרנו 'סוכת שלום ושבט שלום', בעיוני מועדים סוכות, עמ' 59.

קדושה וטהרה. לסכנה זו קוראים גאווה! הגאווה, שהיא לפעמים מוסתרת ותת-הכרתית, בעובדה שאני טהור, מנוקה מחטאים, זך וישר, ובעיקר - המחשבה ש"כוחי ועוצם ידי עשה לי את הטהרה הזו"⁴⁰ - היא אם כל חטאת, והם הם אותם "מזיקים" שמפניהם מגינה הסוכה; דירת עראי, קריאת 'הבל הבלים' של קהלת, הערבה שאין בה לא טעם ולא ריח, ועוד ועוד ענייני ענוה שבסוכות - הם המגינים מפני הגאווה.⁴¹

ועל כן, הטל שהוא באתערותא דלעילא מוחלטת, בלי שום עבודה מלמטה ובלוי שום הרגש, הוא שמביא לביטול גמור ואף הוא מגן מפני המזיקים והמקטרגים, שהרי הענוה היא המחסום להם והמגן מפניהם.

ו. האדמו"ר מאוז'רוב:⁴² טל ופסח - ישראל והעמים

לעיל הבאנו את דברי ה'שם משמואל', שטל ופסח מציינים דרגת אתערותא דלעילא שאינה תלויה במעשי בני אדם. גם האדמו"ר מאוז'רוב הולך בדרך זו, אך מתבסס על מקורות אחרים, ומיישב בדרך זו שאלות נוספות. הוא מביא את דברי הזוהר: "ביעקב כתיב 'מטל השמים ומשמני הארץ' (בראשית כז, כא), בעשו כתיב 'משמני הארץ וכו' ומטל השמים' (שם שם, לט), לאו דא איהו כדא". ומעיר על הארת הזוהר: "כוונת השינוי הזה על פי מה שכתב היערות דבש⁴³ על מה שכתוב בתענית (ד, ע"א), כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן... גשם, ואמר ה' 'אהיה כטל לישראל', שיש הבדל בין טל לגשם, כי הטל נובע מלמעלה והגשם מתהווה מהאדים העולים למעלה. נמצא שטל רומז להשפעה עליונה בלבד [ואין בו אתערותא דלתתא], ואילו גשם מסמל גם אתערותא דלתתא".⁴⁴

ולפי זה הוא מסביר את דברי הגמרא: "אמר רבה בר רב הונא: זו מעלה יתירה יש בין ישראל לגרים, דאילו בישראל כתיב בהו: 'והייתי להם לא-להים [והמה]

⁴⁰ "פתחו לי פתח כחודו של מחט, ואני אפתח לכם פתח שעגלות וקרונות נכנסים בו" (שיר השירים רבה ה, ג). כדי לשוב בתשובה אמיתית צריך להיכנס בהיכל שפתחו פתח אולם. אנחנו אכן נכנסים בפתח כה גדול, אבל משום מה אנו בטוחים שזה השער שאנחנו פתחנו. ולא היא! אנחנו פתחנו פתח כחודו של מחט, ואת השער הגדול פתח הקב"ה עבורנו. "זה השער - לה', צדיקים יבואו בו" [גם אם אותם צדיקים פתחו פתח קטן כחודו של מחט].

⁴¹ על כל אלה כתבתי במאמר 'ומגן - בסוכות', עיוני מועדים סוכות, עמ' 39-42.

⁴² רבי משה יחיאל הלוי אפשטיין, תר"ן - תשל"א; באר משה בראשית כרך ב, פרשת תולדות, עמ' תקסו.

⁴³ רבי יונתן אייבשיץ, ה'ת"נ - ה'תקכ"ד.

⁴⁴ עיין לעיל בפרק ד'.

יהיו לי לעם' (יחזקאל לו, כז) [רש"י: והייתי להם לא-להים, אע"פ שאינם לי לעם, ומתוך שאני מקרבן הם יהיו לי לעם], ואילו בגרים כתיב: 'מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם ה', והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לא-להים' (ירמיהו ל, כא-כב) [רש"י: אבל גרים אין מקרבין אותן מן השמים, אלא אם כן הן מקריבים עצמם תחילה להיות טובים] " (קידושין ע, ע"ב).⁴⁵ "הרי מפורש, שישראל זוכים לאתערותא דלעילא אף על פי שלא הקדימו לה אתערותא דלתתא. ואילו אומות העולם זקוקים להקדים אתערותא דלתתא...⁴⁶ ולכן אצל יעקב בחינת 'טל השמים' לפני 'משמני הארץ', כי אצל ישראל קודם האתערותא דלעילא להתעוררות מעשיהם... ואילו בעשו, אומות העולם, רק כשיקדימו מעשים טובים יזכו לטל השמים'. ואם תשאל, הלא יצחק סבר שמברך את עשו? כתב הטור בפירושו לתורה 'נתן בפיו הקב"ה', היינו שרוח הקודש דיברה מפיו של יצחק דברים הראויים ליעקב".

ומתוך כך הוא מגיע גם לקשר של הטל לחג הפסח: "ויצחק רצה שעשו יזכה לדרגה זו של טל כמו שביארנו, שכוונתו היתה להחזירו למוטב, שבזה יתקן את מידת הגבורה, שחג הפסח הוא ענין של אתערותא דלעילא כמו שכתב מוה"ר חיים ויטאל (פרי עץ חיים שער חג המצות, פ"א), ולפיכך בחר יצחק זמן זה כדי לברכו... וצריך שתדע, שבגלל זה שהטל הוא אתערותא דלעילא, לפיכך אינו נפסק לעולם (תענית ג, ע"א), והיינו משום שאינו תלוי בזכויות ובמעשי בני אדם. וזה שאמר הנביא 'ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו. אהיה כטל לישראל' (הושע יד, ה-ו). ובחז"ל (תנחומא עקב, ד): 'אוהבם נדבה - נדבה נפשי לאהבה אותם אע"פ שאינם הגונים', כיון שהקב"ה יהיה כטל לישראל בחינת אתערותא דלעילא, ולפיכך אין אהבה זו נפסקת לעולם".

וגם בזה נקשרה ברכת הטל לחג הפסח.

⁴⁵ מן הסתם המכוון בגמרא הוא לגרים לפני שהתגיירו או בתהליך הגיור. לכן לאחר שיהפכו ליהודים נאמר עליהם "ה' שומר את גרים" (תהלים קמו, ט).

⁴⁶ לכאורה דברים אלה אינם תואמים את המהלך שהובא לעיל בפרק ד', ובעיקר כדברי המדרש "ויתן לך הא-להים" - אם היה ראוי לך - יתן לך, ואם לאו - לא יתן לך. אבל לעשו אומר בין צדיק בין רשע יתן לך, ורש"י ממשיך: "וממנו למד שלמה..." עיין לעיל עמ' 82. ויש לומר, שהן שתי בחינות ביחס הקב"ה לעם ישראל לעומת יחסו לאומות העולם.

נספח: ביאור תפילת טל⁴⁷

כאמור לעיל, "אסור להזכיר הגשם עד שיכריזו הש"ץ משיב הרוח ומוריד הגשם' או 'מוריד הטל" (טור או"ח, קיד). ובמקומות שמתפללים תפילת טל או תפילת הגשם קודם מוסף שבלחש, כתב בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א, סימן נד) שהיא כהכרזה.⁴⁸ תפילת הטל בנוסח אשכנז מורכבת מהפיוט "טל תן לרצות ארצך", המכיל ששה בתים, שכל אחד מתחיל במילה 'טל' ומסיים במילה 'בטל'. בסיום הפיוט באה ההכרזה ש"אתה הוא ה' א-להינו משיב הרוח ומוריד הגשם, לברכה ולא לקללה, לחיים ולא למות, לשובע ולא לרזון". בכל בית ארבע צלעות הפותחות בסדר תשר"ק.⁴⁹ ייתכן שסדר זה הועדף על פני הסדר הרגיל של הא"ב, משום שכפי שנכתב פעמים רבות במאמר זה, הטל מציין אתערותא דלעילא היורדת מלמעלה למטה, מהגבוה לנמוך. לפיכך מתחיל הפיוט באות תי"ו ומסיים במקום הנמוך - באות אל"ף.⁵⁰

את הפיוט חיבר רבי אלעזר הקליר,⁵¹ שדמותו וזמנו לוטים במחלוקת גדולה. הראשונים כתבו שהיה אחד מן התנאים. כך בעלי התוספות: "שהוא היה תנא, והוא היה רבי אלעזר ברבי שמעון". כך כתב גם רבי חיים ויטאל בשם רבו האר"י: "שמעתי בשם מורי ז"ל, כי הקליר שייסד קרוב"ץ במחזור האשכנזים הוא רבי אלעזר ברבי שמעון" (שער הכוונות). הרשב"א כתב ש"הוא התנא רבי אלעזר בן ערך" (תשובות הרשב"א ח"א, סימן תרט). רש"י מביא קטע מ'קרובה' שלו ליום ראשון של ראש השנה: "הוא שייסד הפייט (קרובות דר"ה שחרית) 'האדמון כבט שלא חלה, צבה לקחתה לו ונתבהלה'" (רש"י בראשית ל, כב). אמנם בעלי המחקר האחרונים

⁴⁷ בכתובת נספח זה נעזרתי במאמר 'תפילת טל' שבספרו של הרב יששכר יעקובסון, נתיב בינה ח"ד, עמ' 76 ואילך.

⁴⁸ משנה ברורה בהוצאת 'דרשו', או"ח קיד, הערה 3. לעיל (עמ' 76 הערה 7) הבאנו, שבנוסח ספרד אין נוהגים לומר תפילה זו לפני תפילת הלחש, אלא בחזרת הש"ץ אחרי "מגן אברהם".

⁴⁹ לבד מהבית האחרון שבו שתי שורות לאות אל"ף ולאות בי"ת, כדי להשלים את כ"ב אותיות הא"ב לכ"ד השורות שבפיוט (26 = 6x4).

⁵⁰ סדר תשר"ק רומז לגאולה. כך כתב הטור על תפילת "תכנת שבת רצית קרבנותיה" (מוסף של שבת): "על שם הגאולה, דכתיב 'אשרקה להם ואקבצם' (זכריה י, ח)" (או"ח, רפו). וכך נאמר בגמרא על הפסוק המתאר את העופות הטמאים האסורים באכילה: "זאת הרחם" (ויקרא יא, יח) - רחם זו שרקק, א"ר יוחנן, ולמה נקרא שמו רחם? כיון שבא רחם באו רחמים לעולם... וגמירי, דאי יתיב ארעא ושריק אתא משיחא, שנאמר 'אשרקה להם ואקבצם'" (חולין סג, ע"א).⁵¹ שחיבר גם את הפיוט על הגשם "זכור אב הנמשך אחריך כמים", שאכן נכתב בסדר א"ב רגיל. על הפיוט ההוא כתבנו בעיוני מועדים סוכות, עמ' 269.

איחרו את זמנו במאות שנים, ורבו המחלוקות בעניין. לשון הקליר לא תמיד קלה להבנה, והוא מתבסס רבות על פסוקים במקרא שאותם הוא משנה לצורך החריזה והמשקל בפיוטיו. להלן נביא פירוש קצר לפשטו של הפיוט ומקורותיו.

א. **טל תן לרצות ארצך:** כמו "רצית ה' ארצך שבת שבות יעקב" (תהלים פב, ה).

ב. **שיתנו ברכה בדיצך:** "שיתנו" פירושו שימנו, כמו "וישת על ראש אפרים" (בראשית מח, יד). המילה "דיצך" פירושה שמחתך, כמו בברכות הנישואין "גילה רינה דיצה וחדוה", דהיינו: ה' יתן את הברכה לעם ישראל בשמחה, לכתחילה ולא בדיעבד, כעין "הבוחר בעמו ישראל [לא כברירת מחדל, אלא] באהבה".⁵²

ג. **רוב דגן ותירוש בהפריצך:** הצירוף "דגן ותירוש" מצוי בברכת יצחק: "ויתן לך הא-להים... ורוב דגן ותירוש" (שם כז, כח); "ודגן ותירוש סמכתיו" (שם שם, לז). "בהפריצך" - כאשר תפזר, כמו "ותירוש יקביך יפרוצו" (משלי ג, י), כהוראתו בברכה "ופרצת ימה וקדמה צפונה ונגבה" (בראשית כח, יד).

ד. **קומם עיר ביה חפצך. בטל:** תבנה ותקומם את ירושלים, העיר שאתה חפץ בה, כנאמר "כי לך יקרא חפצי בה, כי חפץ בך ה' וארצך תיבעל" (ישעיהו סב, ד), וכן: "כי תהיו אתם ארץ חפץ" (מלאכי ג, יב).

ה. **טל צוה שנה טובה ומעטרת:** "מעוטרת" - פירש מטה לוי "בפירות", כעין "עטרת שנת טובתך" (תהלים סה, יב).

ו. **פרי הארץ לגאון ולתפארת:** על פי ישעיהו: "ופרי הארץ לגאון ולתפארת לפליטת ישראל" (ד, ב).⁵³

ז. **עיר פספה נותרת:** סוכת השומר אחרי הבציר נטושה עזובה ועלובה, וכן תיאר ישעיהו: "ונותרה בת ציון כסוכה בכרם" (א, ח). מזכיר גם את הפסוק "ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת" (עמוס ט, יא).

ח. **שימה בידך עטרת. בטל:** פאר תחת אפר, ובמקום הסוכה העזובה תהיה ירושלים "עטרת תפארת ביד ה'" (ישעיהו סב, ג).

⁵² וכך גם בברכת הכהנים "לברך את עמו ישראל באהבה".

⁵³ "פרי הארץ לגאון ולתפארת" בפשט - תפוזי יפו, ירקות ללא תולעים מגוש קטיף יבנה ויכונן.

⁵⁴ בית זה נכתב לאות סמך. במקורות רבים משמשת שי"ן שמאלית במקום סמך [כגון חרס - חרש], בגין ההגייה השווה. ראה ב"ב ט, ע"א ["הלא פרוש" וכו']; מדרש לקח טוב בשלח טו, כה;

ט. טל נופף עלי ארץ ברוכה: "נופף" מלשון "גשם נדבות תניף א-להים, נחלתך ונלאה אתה כוננתה" (תהלים סח, י). על פסוק זה דרשה הגמרא: "זה טל שעתיד הקב"ה להחיות בו מתים" (חגיגה יב, ע"ב). וכעין "והטיפו ההרים עסיס" (עמוס ט, יג). "ארץ ברוכה" - "כי שם צוה ה' את הברכה" (תהלים קלג, ג).

י. ממגד שמים שבענו ברכה: על פי ברכת משה ליוסף: "מבורכת ה' ארצו ממגד שמים מטל" (בראשית לג, יג). "שבענו ברכה" כענין "שבענו בבוקר חסדך" (תהלים צד, יד).

יא. להאיר מתוך חשכה: במקומות רבים משולה הגלות לחשכה, והגאולה לאור. כגון: "העם ההולכים בחושך ראו אור גדול" (ישעיהו ל, א).

יב. פנה אחריו משוכה. בטל: "כנה" הוא כינוי לישראל, כנאמר: "וכנה אשר נטעה ימינך" (תהלים פ, טז), ועל זה דרשו חז"ל: "באיזו זכות העולם עומד... בזכות ישראל" (ילקוט שמעוני תהלים, רמז תתכט). גם הפסוק שהבאנו בתחילת הבית "טל נופף עלי ארץ ברוכה" היה "גשם נדבות תניף א-להים, נחלתך ונלאה אתה כוננתה", וכן נאמר "ותכוזן לך את עמך ישראל לך לעם עד עולם" (שמואל ב' ז, כד).

יג. טל יעסיס צוף הרים: הטל ממתיק את הפירות. מבוסס על הפסוקים "מתוקים מדבש ונופת צופים" (תהלים יט, יא), וגם "והטיפו ההרים עסיס" (עמוס ט, יג).

יד. טעם במאודך מבחרים: "טעם" פירושו הטעם, כלומר תן טעם במאודך - בטובותיך. למי תתן טובותיך? למובחרים - לעם ישראל שנבחר לעם סגולה. "מובחרים" כמו "מצוה מן המובחר" (בבא קמא עח, ע"ב).

טו. חנוניך חליץ ממסגרים: "חנוניך" הם עם ישראל שעליהם אמר ה' "וחנותי את אשר אחון" (שמות לג, יט), "חליץ" - פדה, הצל, הוצא, כמו "וחלצו את האבנים אשר בהן הנגע" (ויקרא יד, מ). מסגר היא צרה, כמו שאומר דוד "הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך" (תהלים קמב, ז), וכן בישעיהו "להוציא ממסגר אסיר" (מב, ז), ובהתייחס לכלל העם, מסגרים הוא ביטוי לגלות. ויש מפרשים: מסגרים - החטא עצמו, ולא העונש, ובעל הפיוט מבקש את עזרת ה' במלחמה עם היצר הרע.⁵⁵

⁵⁵ פירוש ראב"ע הקצר בראשית ח, ב; שמות לב, טז, ועוד. לפי השקפת התורה, החטא עצמו הוא העונש - "תיסרך רעתך" (ירמיהו ב, יט), וכתב ר' חיים

טז. זְמַרְהָ נְנַעִים וְקוֹל נְרִים. בְּטַל: המקור לביטוי "וקול נרים" הוא בישעיהו "הרימי בכח קולך מברשת ירושלים" (מ, ט).

יז. טַל וְשׁוֹבַע מֵלֵא אֶסְמִינוּ: על פי הפסוק במשלי "וימלאו אסמיך שבע" (ג, י).

יח. הִכְעַת תְּחַדֵּשׁ יְמִינוּ: הבסיס למשפט הוא הפסוק "חדש ימינו כקדם" (איכה ה, כא), אבל מילית השאלה "הכעת" דורשת הסבר: כלום יש לפייטן ספק בדבר הגאולה? מטה לוי פירש: "הלואי תחדש עתה ימינו" דהיינו, אין כאן ה"א השאלה המורה על ספק, אלא תשוקה עזה לגאולת ישראל, וכאילו אומר הפייטן "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים" (תהלים קכו, א) - האם באמת באה הגאולה? שאינה שאלה של ספק, אלא שאלה של תדהמה למראה התרחשות לא צפויה.

גם הרב יעקובסון מביא פירוש ש"הכעת תחדש" אינה ה"א השאלה אלא ה"א הידיעה, והפייטן קובע עובדה שה' מחדש את ימינו כקדם - כעת!

יט. דוֹד פְּעָרְכָךְ הַעֲמֵד שְׁמֵנוּ: "דוד" הוא כינוי מקובל לקב"ה, "דודי לי ואני לו" (שיר השירים ב, טז), "אני לדודי ודודי לי" (שם ו, ג), ועוד עשרות פעמים בשיר השירים. "כערךך" - כמו הערכים שלך, הנצחיים העומדים לעד ולעולמי עולמים. "העמד שמנו" - שם ישראל יתקיים לעד, ולא כדרך האומות שכוכבם עולה וזורח לשעה, אבל אין לו קיום לדורות. כך אכן קרה לכל האימפריות האדירות ששלטו בעולם; מה נשאר מהמצרים הקדמונים, יוון העתיקה, מלכות בבל האדירה, ממלכת אשור וכו'? רק היסטוריה, ארכיאולוגיה, מוזיאונים ומוצגי עבר. אף אומה ולשון מכל אלה אינה חיה ממש. אבל עם ישראל חי וקיים. "באהבת א-להיך את ישראל להעמידו לעולם" (דברי הימים ב' ט, ח). וכן ההבטחה: "כן יעמוד זרעכם ושמכם" (ישעיהו סו, כב).

כ. גֵן רְיָה שְׁיִמְנוּ. בְּטַל: מבוסס על הפסוק בירמיהו "והיתה נפשם כגן רוה ולא יוסיפו לדאבה עוד" (לא, יא). ייתכן שהביטוי "גן" מזכיר גם את גן העדן, הקשור לגאולה השלמה.

כא. טַל בּוֹ תִבְרַךְ מְזוֹן: כפשוטו.

מוולוז'ין: "העולם הבא הוא מעשה ידי האדם עצמו... וכן עונש הגיהנם עניינו גם כן שהחטא עצמו הוא עונשו" (נפש החיים א, יא). בספרי יונה נבואה ותוכחה דנתי אם המילה "רעה" בספר יונה פירושה חטא - "דרכם הרעה", או עונש - "וינחם ה' על הרעה", ואולי שתיהן כאחת - עיין שם, עמ' 122.

כב. בְּמִשְׁמַנֵּינוּ אֵל יְהִי רְזוֹן. מבוסס על נבואת תוכחה של ישעיהו: "לכן ישלח האדון במשמנינו רזון" (י, טז). 'שמנות' ו'רזות' הן מילים שאינן מופיעות בפירוש בחלום פרעה, אבל החלום מדבר על פרות כאלה, ועל שנים טובות ורעות בהתאם.

כג. אֵימָה אֲשֶׁר הִסְעָתָ כִּצְאָן: "איומה" - אומה⁵⁶ וכן בשיר השירים: "יפה את רעיתי כתרצה, נאוה כירושלים, איומה כנדגלות" (ג, ד), ועוד שם "ברה כחמה איומה כנדגלות" (ג, י). "אשר הסעת כצאן" מבוסס על "וַיִּסַּע כִּצְאָן עִמּוֹ" (תהלים עת, נב).

כד. אָנָּה תִּפֶּק לָהּ רְצוֹן. בְּטַל: מלא משאלותיה לטובה. על פי "ויפק רצון מה" (משלי ח, לה).

הנה כי כן, ראינו שתפילת הטל חורגת מעבר לבקשה על הטל כשלעצמו, וגם מעבר לברכה על מזון ו'גשמיות' גרידא. בתפילה עצמה מרובים מאוד הרמזים לתשוקה גדולה לגאולה השלמה, בב"א.

⁵⁶ הפרשנים על שה"ש פירשו "איומה" מלשון "איום ונורא". רש"י: "איומה כנדגלות - חיילי מלאכים אימתך אטיל עליהם שלא להלחם ולהשביתכם מן המלאכה כמו שנאמר בעזרא". ראב"ע: "שיש אימה ממנה לכל רואיה". אלשיך: "איומה, שאימתך מוטלת על כל העולם". מטיב שיר לנצי"ב: "איומה כנדגלות כלל ישראל איומים על עובדי גלולים כנדגלות, כמלאכים הנדגלים מן האדם, כך ישראל בכלל נדגלים מכל", ועוד [הערת העורך].